

Nils Rosén von Rosenstein 300 år

Titeln på en fritt hällen berättelse om Nils Rosén von Rosenstein, barnmedicinens fader och reformatorn av svensk läkarutbildning under 1700-talet, är »Mannen som förlängde livet«. Boken kom ut på Carlsson bokförlag 2006. Författaren Iréne Sjögren, själv barnläkare, ger där Nils Rosén von Rosenstein sin hyllning och stora uppskattning. Hon skildrar sitt personliga förhållande till den historiska gestalten Nils Rosén. I sin ungdom beger sig Iréne Sjögren till Uppsala, åker på stadsrundtur och möter Roséns porträtt i universitetsbyggnaden. Sjögren utbildar sig till läkare, och då hon går kursen i pediatrik återser hon Rosénporträttet, nu överflyttat till Akademiska sjukhuset. Där får hon, som yngsta underläkare på barnkliniken, år 1964 förtroendet att arrangera 200-årsminnet av Roséns lärobok i pediatrik, världens första, betitlad »Underrättelser om Barn-Sjukdomar och deras Bote-Medel«. Hon får tillfälle att krama den bemålade kryckan till Roséns spatserskäpp som han fått av drottning Lovisa Ulrika. Sjögren tycker sig därvid motta ett ordlöst budskap från barnläkekonstens fader.

Det sympatiska med Sjögrens bok är att hon nutidsrelaterar Rosén. När Sjögren reser till Etiopien som barnläkare på 1970-talet, ställer hon sig frågan hur Nils Rosén resonerade i u-landet Sverige på 1700-talet, då hälften av alla människor här dog före vuxen ålder, samma förskräckande höga barnadödlighet som hon mötte i Afrika.

Rosén införde god hygien, såg till att barnen ammas länge och fick tillräckligt med vätska, rent vatten och näringsrik mat.

Sjögren beskriver samspelet mellan de bägge 1700-talsprofessorerna i medicin Nils Rosén och Carl von Linné. Båda fostrades i prästhem. Prästhemmen fungerade som bildningscentrum i Bondesverige. De var länkar mellan allmogens kultur och prästens bokliga lärdom. Prästerna tog hand om begåvade bondsöner. Även Nils Roséns far togs om hand i ett prästhem som ung.

Rosén och Linné föddes under den korta och spännande tidsrymd då konung Karl XII lagstodgat Sverige en egen tidsräkning. Rosén föddes 1 februari 1706 och Linné 13 maj 1707, och ska deras födelsedagar justeras till vår tidsräkning ska tio dagar läggas till, varför Roséns födelse avfirades 11 februari år 2006 och Linnés födelsedag kommer att firas 23 maj år 2007. Ingrid Sjögren råkar förbise Karl XII:s tidsräkning då hon transformerar Roséns födelseår men hamnar ändå rätt genom att räkna fel!

Nils Rosén von Rosenstein (adlad år 1756) dog år 1773. I hans eftermäle återkommer den historia som han själv så gärna berättade, den att han under mer än ett dygn varit upplagd såsom pestdöd. Pestdöda skulle enligt myndigheternas förordning omedelbart begravas på plats, men modern trotsade myndigheterna av kärlek för att sörja sin son. När modern efter ett dygn skulle ombesörja svepningen, visade det förmodade liket livstecken. Hon skulle enligt Rosén själv ha »bortsvimmat av förskräckelse, då hon så oförmodat vid svepningen fann sin son ge tecken på liv«. Gossen Rosén kvicknade till, och det är inte att förundras över att han ofta sågs vandra på kyrkogården för att begråta de pestdöda och begrava.

Ynglingen Rosén skickades av fadern att läsa till präst, men valde själv att läsa medicin, vilket han inte vågade berätta för fadern förrän efter åtta år. Detta säger mycket om den tidens stränga barnuppfostran.

Rosén doktorerade år 1730 i Harderwijk på en avhandling om sjukhistoriens nedtecknande (anamnesen). Linné doktorerade fem år senare vid samma holländska universitet på en avhandling om frossan (malaria). Kejsar Napoleon lät lägga ner universitetet, och Harderwijk är nu en småstadsidyll.

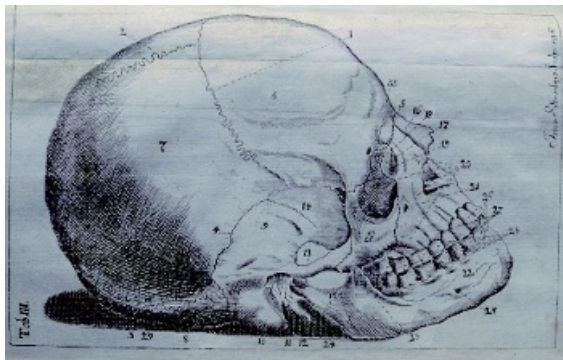
Efter sina doktorsexamina i Holland låg Rosén och Linné i luven på varandra tills de fick var sin professur i medicin och genast blev vänner. Iréne Sjögren lägger skulden till den tidigare osämjan på den självhävdande Linné, som argsint skulle ha utmanat Rosén med värja. Duellen kom aldrig till stånd, vilket säkert var tur för den kortväxte Linné. Han var bara drygt en och en halv meter lång.

NILS ROSÉN VON ROSENSTEIN,

1706–1773, i tre upplagor. Till vänster oljemålning av Magnus Hallman tillhörande Uppsala universitet. Målningen finns i Rosénsalen på Akademiska sjukhuset.

I mitten ses Rosén avtecknad av Johan Tobias Sergel. Foto: IBL Bildbyrå

Till höger Lorentz Paschs oljemålning av den unge Rosén, som pryder omslaget till Iréne Sjögrens bok »Mannen som förlängde livet. Nils Rosén von Rosenstein«. Utgiven på Carlsson bokförlag; 2006. ISBN 91-7203-760-1.

SKALLE I KOPPARSTICK
av Jonas Silfverling år 1736, tavla III i Roséns »Compendium Anatomicum, Eller En Kort Beskrifning Om de Delar, af hwilka hela Menniskians Kropp består«. Boken trycktes år 1738 i Stockholm hos Schneiders änka.
Foto: Nils-Erik Landell

Som medicine professorer fördelade Rosén och Linné sina arbetsinsatser så att Rosén undervisade i praktisk medicin, anatomi, fysiologi, patologi och kemi. Linné föreläste i förebyggande hälsovård, metallurgi, botanik, zoologi, läkemedelslära, samt semiotik (läran om sjukdomars igenkänningstecken). Linné gav även omfattande föreläsningar om dofter och smaker, som han ordnade i femtaliga motsatspar i vad han själv benämnde medicinens dubbla nyckel, med vilken han ansåg sig kunna bota sjukdomar.

Rosén och Linné författade tillsammans i november 1748 blivande läkares examensföreskrifter. Studietiden beräknades till åtta till tio år, inklusive tentamen i teologi, filosofi och latin (lika gångbart på 1700-talet som engelska i vår tid).

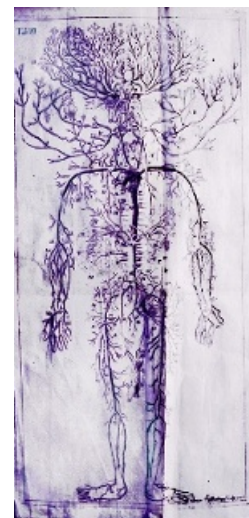
Båda höll föreläsningar på svenska språket. Rosén lät eleverna utföra dissektioner. Linné lät dem följa med på botaniska exkursioner, som var viktiga för att känna igen de blommor från vilka merparten av 1700-talets mediciner utvanns. Som bekant kunde mediciner syntetiseras eller renframställas först långt in på 1800-talet.

Rosén och Linné införde veckovisa förhör och bestämde år 1751 att alla medicine studerande i Uppsala skulle närvara vid varje blivande läkares sluttentamen, innefattande fyra timmars förhör i teoretisk medicin och fem timmars examination i praktisk medicin.

Rosén var uppenbart en bättre kliniker än Linné. Som läkare, och i första hand barnläkare, kom Rosén att betyda mycket för kungaparet Lovisa Ulrika och Adolf Fredrik. I januari 1746 förlöste han kronprinsessan Lovisa Ulrikas förstfödde son, Gustaf (sedermera konung Gustaf III). Förlossningen var svår. Gosens pannben ovanför vänster öga trycktes in. Skadan följde konung Gustaf III livet ut. Den är synlig på hans dödsmask (förvarad i Livrustkammaren på kungliga slottet i Stockholm). Gustaf var ytterst klen och var nära döden under sitt första levnadsår. Han ansågs räddad till livet av Rosén, som hellre avvaktade än tillämpade drastiska behandlingsmetoder.

Av Sjögrens bok kan man få intrycket att Rosén von Rosenstein helt gick på tvärs mot tidens medicinska uppfattning att patienterna skulle botas genom utdrivning av onda vätskor, framkallande av svettningar, kräkningar och diarré och, om detta inte hjälpte, tappning av blod genom åderlätning.

Men Rosén var inte emot åderlätning. På sidan 199 i »Compendium Anatomicum« presenterade han en tabell där man kan avläsa hur mycket blod som kan tappas beroende på individens vikt. Barn drabbas sällan av hjärtsvikt med lungödem, som då påkallade åderlätning. Barns små kroppar är känsliga för väts-

MÄNNISKANS, ANSIKTETS OCH ÖGATS MUSKLER.
Tavla V i »Compendium Anatomicum«.
Foto: Nils-Erik Landell

MÄNNISKANS KÄRLSYSTEM.
Tavla VI i »Compendium Anatomicum«.
Foto: Nils-Erik Landell

keförlust, vilket kan förklara Roséns skepsis mot åderlätningens välsignelser. Nils Rosén skrev i »Compendium Anatomicum« år 1738: »Hos oss dödas så många genom Åderlätning som frälsas, ty de sjukdommar och omständigheter i hwilka den skadar/äro så många som de i hwilka den tjänar.«

Sjögren kunde ha lagt till att 1700-talets utdrivning av osunda vätskor dröjer sig kvar i dagens svett drivande mediciner och att åderlätning långt in på 1900-talet användes som verksam behandling vid lungödem.

Rosén favoriserade, liksom Linné, ett sunt levnadsätt och lyckades, med rent dricksvatten och lugn levnad vid Loka brunn, bota konung Adolf Fredriks svåra huvudvärk.

När kronprins Gustaf var 19 år gammal blev han på Roséns inrådan varioliserad och undgick därmed att drabbas av de fruktade smittkoppor, som skördade många liv och efterlämnade vanställande ärr över hela kroppen. Variolisation innebar att färskt eller torkat smittkoppsvar inympades på friska individer (en metod som förebådade vaccineringsen, som kom i bruk de sista åren under 1700-talet). Roséns elev David Schultz, som praktiserat variolisation i England, fick förtroendet att variolisera kungafamiljen. Uppdraget fullgjordes till belåtenhet, och han adlades von Schulzenheim år 1770 som tack för sina insatser.

Lady Mary Wortley Montagu (1689–1762) hade blivit uppmärksam på den urgamla österländska metoden, variolisation, då hon med sin make vistades i Turkiet. Hon lärde sig använda tekniken då hon insåg att den kunde rädda hundratusentals liv i Europa. Lady Montagu introducerade variolisation vid sin återkomst till England genom att närma sig inflytelserika personer närstående kungahuset.

Sjögren hyser sympati för självständigt tänkande kvinnor, särskilt den svenska drottningen Lovisa Ulrika, som enligt Sjögren varken var intrigant eller ville göra revolution. Hon ville bara stödja sin käre make Adolf Fredrik som ständigt blev överkörd av politikerna.

Linné och Rosén föreläste tillsammans för generationer av medicinare. De var medryckande och moderna. De såg till att svenska läkare för första gången fick en fullödig examen i moderlandet och inte som tidigare var tvungna att doktorera utomlands.

Sjögren anser att Linnés undervisning drastiskt försämrades då Nils Rosén avgick från sin medicinprofessur år 1756 och följande år tog avsked från Upp-

sala universitet. Det har spekulerats i orsakerna till avgången. Allt ifrån bristande hälsa till viljan att mer ägna sig åt en intressant praktik och skriva medicinska artiklar och läroböcker har nämnts. I början av år 1758 var Linné så deprimerad att han kunde ha hängt sig om bara modet fanns, skrev Linné själv till sin nära vän Abraham Bäck, som arbetade på Serafimerlasarettet i Stockholm. Linné tog sig dock samman, men hans undervisning nådde inte längre samma höjder. Linné vårdade Rosén när denne låg på dödsbädden år 1773. Själv dog Linné fem år senare.

Iréne Sjögren hävdar att Linnés berömda föreläsningar i förebyggande hälsovård inspirerades av Roséns tankar om god hygien och vätsketillförsel. I verkligheten var det sannolikt ett ömsesidigt utbyte av tankar. Linné hade redan under sin Lapplandsresa år 1732 inspirerats av samernas sunda levnads-sätt.

Sjögren anser att Rosén genom användning av kinabark reducerade frossan (malaria) i Sverige under senare hälften av 1700-talet, så att den fruktade sjukdomen nästan försvann. Förmodligen var förbättrad hygien en väl så viktig orsak till frossans försvinnande. De sista fall som smittats i Sverige inträffade under början av 1900-talet.

Iréne Sjögren skriver relativt lite om Roséns egna

NEDRE AORTA OCH NEDRE CAVA

med högra njur-åderns grenar, vänstra njuren och vänstra testikeln hängande längst ned till höger i bild bredvid urinblåsan med urindare, prostata och testiklar.

Tavla XIII.
Foto: Nils-Erik Landell

läroböcker. Själv imponeras jag av Roséns detaljerade anatomiska kunskaper i hans omfattande (344 sidor) anatomibok försedd med utvikbara planscher. Skallens delar skildrade i varje detalj: »At våra Swenske Soldaters Hufwudskallar är starckare än Tyskarnas.«

Jag slår upp en sida i Nils Rosén von Rosensteins utökade barnläkebok från 1771 och läser att »Chinchinan« blev känd i Sverige år 1690. Rosén själv motsäger alltså uppgiften att han skulle ha varit först i Sverige att introducera kinabarken. Men visst är Roséns eget recept på kinabarkvatten med apelsin och socker lockande. En söt och välsmakande saft, en tekopp i sänder, ett par flaskor per dag och frossan (malaria) försvinner, skriver Rosén, som rekommenderar det sjuka barnet en flaska per dag av saften till »dess det fått frisk färg och sin förra hälsa igen«.

Sjögrens »Mannen som förlängde livet« påminner oss om Roséns råd till eftervärlden att patienter ska ges all tid som behövs för att ingjuta lugn, tillit och framtidstro. Omtanke om vår nästa och ett personligt bemötande av patienten är läkarens viktigaste uppgift.

Nils-Erik Landell

läkare och författare, Stockholm
nils@landell.se

Citatet

Gaston Backman:

»Det är rätt kandidaten, kvinnans plats är i hemmet«

Gaston Backman tillskrivs den citerade repliken sedan han upptäckt en kvinnlig medicinare som i föreläsningsmörkret tagit fram en stickning.

Gaston Backman (1883–1964) blev professor i anatomi i Lund, men studerade ursprungligen i Uppsala. Familjen hade franskt påbrå. Professorn var en äggstvilling. Enligt skrönorna skall bröderna ha rationaliserat sin utbildning genom ett avancerat fusk: De tenterade två gånger i vartannat ämne.

Brodern Louis blev professor i farmakologi i Uppsala. Louis skulle senare som läkare och medicine doktor på hundratusentals Läkerolaskar intyga att »tablettorna var välgörande för talare, rökare och sångare«.

Gaston Backmans koppling till nazism och hans åsikter i rasbiologiska frågor har uppmärksammats medialt. Han var medlem i den öppet nazistiska föreningen Sverige-Tyskland. Lundaanatomerna var vid den här tiden alldeles särskilt intresserade av raser, speciellt den antropologiska delen av anatomin, där mätningar av skallar användes för att särskilja mänskorskoraser och deras egenskaper.

År 1935 kom **Gaston Backman ut** med sin populärvetenskapliga bok »Människoraserna och moderna rasproblem«. Backman är dessutom författare till den ökända artikeln om »negrer« i Nordisk Familjebok från 1913, där han bland mycket annat skriver

GASTON BACKMAN,
1883–1964, professor i anatomi.

att »negern har i regel klen begåfning och liflig fantasi«.

Den stora kraniesamlingen nyttjades för att påvisa förekomsten av nordiska skallformer – men försvann senare ut ur undervisningslokalerna.

Stephan Rössner

professor, Karolinska Universitetssjukhuset Huddinge